

ИНФРАСТРУКТУРА ЯК ЧИННИК МОДЕРНІЗАЦІЇ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ У «ДОВГОМУ ХІХ СТОЛІТТІ»

УДК 94(497.2)»18/191»:338.49-042.3

DOI 10.7546/DS.2021.14.01

ИНФРАСТРУКТУРА НА БАЛКАНСКИЯ ПОЛУОСТРОВ ПРЕЗ ХІХ ВЕК И НЕЙНОТО ОТРАЖЕНИЕ ВЪРХУ СЪДБАТА НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД

Милен Куманов

доктор на историческите науки, доцент, сътрудник през годините в
Институт за исторически изследвания – Българска академия на науките,
бул. „Шипченски проход“, № 52, бл. 17, София 1113, България, denis99@abv.bg

Десислава Костадинова

доктор по история, секция „Помощни исторически науки и информатика“,
Институт за исторически изследвания – Българска академия на науките,
бул. „Шипченски проход“, № 52, бл. 17, София 1113, България, denis99@abv.bg

Инфраструктурата, или комбинацията от топография и технология, играе значителна роля в икономическото и културното развитие на всяка нация. Освен това благоприятната политическа обстановка влияе и върху развитието. Въпреки това в българските земи през ХІХ в. не е имало такива благоприятни условия, тъй като от ХІV в. нататък те са били включени във владенията и обществените структури на Османската империя. Икономически слабо развита, Османската империя възпрепятства прогреса на българите в продължение на векове. За разлика от индустриалния прогрес на свободните европейски страни, в българските земи през ХІХ в. преобладават различни занаяти и работилници, които са слабо оборудвани. Само 15 години след 1878 г., или след възстановяването на България на световната карта, страната достига икономическия статус на съседните държави и дори ги надминава в някои клонове. В началото на ХХ в. икономическото развитие на България бързо продължава, но то е спряно от Балканските войни 1912–1913 и Първата световна война 1914–1918 г.

Ключови думи: историография, България, инфраструктура, модернизация, чудо.

INFRASTRUCTURE OF THE BALKANS IN THE 19TH CENTURY AND ITS INFLUENCE ON THE FATE OF THE BULGARIANS

Milen Kumanov

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Associate member –
Institute for Historical Studies, Bulgarian Academy of Sciences,
52 Shipchenski Prohod Blvd., Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria, denis99@abv.bg

Desislava Kostadinova

Doctor, Auxiliary Sciences of History, Institute for Historical Studies Bulgarian Academy of Sciences, 52 Shipchenski Prohod Blvd., Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria, denis99@abv.bg

The infrastructure, or the combination of topography and of technology, plays significant role in the economic and cultural development of every nation. Beside, the favorable political environment influences the development, as well. However, there were no such favorable conditions in the Bulgarian lands in the 19th centuries since from the 14th century onwards they were included in the domains and the public structures of the Ottoman Empire, a kind of rule or an alien yoke which was based on the sharia law. Economically underdeveloped, the Ottoman Empire prevented the headway of the Bulgarians for centuries long. In contrast to the industrial progress of the free European countries the Bulgarian lands of the 19th century were prevailed by different handcrafts and workshops which were poorly equipped. Just 15 years after 1878, or after the reestablishment of the Bulgaria on the world map, the country reached the economical status of the neighbor states and even surpassed them in some branches. At the beginning of 20th century the economic development of Bulgaria rapidly went on, but it was stopped by the Balkan wars of 1912-1913 and the First World War of 1914-1918.

Keywords: historiography, Bulgaria, infrastructure, modernization, miracle.

Инфраструктура е понятие с твърде широко съдържание, тъй като тя се докосва до широк кръг аспекти от икономическото и културно развитие на всеки народ, и трудно би могло да бъде разгледано в необходимата пълнота в рамките на една статия. Още повече, че и Балканите са един немалък географски регион в европейския континент. Поради тези причини и малкото време, с което разполагаме, ще се спрем в по-сбитата форма на влиянието на природните дадености на България и тяхната роля за нейното развитие в посочения хронологически отрязък, опирайки се на досегашните постижения на българската историография, посветена на този проблем.

Добре известен факт е, че българската държава е основана в края на VII в. (в последните години по този въпрос се води твърде оживена дискусия в родната ни историография, на която тук обаче няма да се спираме, тъй като това би ни отклонили от задачата, която сме си поставили) в пределите на Онгъла, разположен от двете страни на Долния Дунав и постепенно се разширява на юг. До края на XIV в. се установява твърдо в средата на Балканския полуостров. На изток граничи с Черно море, а през територията протичат десетки реки, от които най-значима е р. Дунав. В същото време 42% от пространството ѝ е заето и от планини и гори. Не са без значение и климатичните дадености – 4 годишни сезона, умерен климатичен пояс и пр.

Казано накратко: още от своето възникване България е имала богати естествени дадености, които са ѝ предоставяли прекрасни условия за едно благоприятно развитие. Въпреки това, през своето многовековно съществуване тя изживява изключително трудни моменти. Достатъчно е да припомним, че попада два пъти под чуждо владичество – византийско (1018–1185) и османско (от края на XIV до последната четвърт на XIX в., които спъват в значителна степен нормалния ход на нейното политическо, икономическо и културно развитие.

Деветнадесети век е време, през което до 1878 г. България продължава да се намира под османско иго, с всички произтичащи от това последици. На първо място – липсата на държавност, поради което българите продължават да бъдат под произвола на поробителите, които в своята управленска дейност се ръководят от повелите на шерията, според които цялото население в обширната Османска империя, простираща се на три континента, е разделено на две категории – правоверни и рая. Към втората категория спадат всички етноси, които не изповядват исляма. Сред тях е и българският народ (Istoriчески pregled 1955, 59–86).

Покоряването на българските земи от османските нашественици става във време, когато те се намирили в своя предренесансов стадий на развитие, изпреварвайки немалко други народи в Европа. Най-ярък паметник, който свидетелства за този феномен, е намиращата се в околностите на София Боянска църква, чиито стенописи нарушават средновековните стереотипи на църковната живопис и показват нови тенденции, които по-късно стават характерни за възрожденската епоха (Grabar 1938; Mavrodinov 1943; Archeology 1960, 1–13; Miyatev et al. 1961 и др.). Паралелно с това към различните манастири в българските земи функционират и десетки просветни центрове (Килифарево, Етрополе, Тетевен и пр.), най-значителният от които е Търновската книжовна школа (Tarnovskata knizhovna shkola 1974–1985). Причините за това са добре известни – непосредственото съседство

на България с Византийската империя, която се откроява като един от най-значителните икономически и културни центрове в Европа през Средновековието (Istoriчески pregled 1948, 401–416; Istoriчески pregled 1949, 587–601).

Османското владичество спъва нормалното икономическо и културно развитие на България с няколко века. Първите кълнове на Възраждането датират от началото на XVIII в., когато се появяват и първите признаци на нови обществени отношения в живота на българите (Dimitrov 1962, 129–165). В същото време, бидейки в непосредствена близост със столицата на Османската империя, българите са откъснати от икономическото и културно влияние на Западноевропейския Ренесанс. Неговите културно-просветни идеи проникват у нас най-късно в сравнение с другите балкански държави, и то индиректно, чрез Атон (или Света гора) – най-значителния църковен и просветен център на Балканите през XVIII–XIX в. (Kovachev 1967).

Първият, който осъзнава нерадостната участ на българите в това време, е светогорският монах св. Паисий Хилендарски, който в своята „История славяноболгарская“ поставя трите главни задачи пред българското общество – борба за новобългарска просвета, извоюване на църковна и политическа независимост (Hristov 1962, 13–69). Между тези три задачи няма поставени китайски стени. Всички те се изпълняват едновременно, като в хронологически порядък на първо място излиза първата, (новобългарската просвета) последвана и от другите две – извоюване на църковна и политическа независимост. Самият св. Паисий дава личен пример като борец за новобългарски език, пишейки своето съчинение на разбираем за своите съвременници език. Други по-видни представители в борбата за новобългарска просвета са епископ Софроний Врачански, автор на първата българска печатна книга – „Неделник“, 1806 г. (Mutafchieva et al. 1999), йеросхимонах Спиридон, написал история на българите в края на XVIII в. (Zlatarski 1900, 5–102), и най-вече д-р Петър Берон, автор на „Рибния буквар“ (1824 г.) (Narodna prosveta, 1962, 64–74; Petar Beron 1962).

Като цяло обаче просветното дело продължава да бъде твърде изостанало. От падането на българите под османска власт почти до 40-те години на XIX в. доминират килийните училища, в които малките питомци получават доста ограничени знания – главно по църковно писание и елементарни математически познания. Техните учители, предимно свещеници, са били твърде малограмотни. Нов етап в училищното дело бележат елинобългарските училища, както и въвеждането на Бел-Ланкастърската (известна повече като звучна) метода на обучение. Първото класно училище се появява в Габрово едва в края на 40-те години на XIX в. Негов инициатор е Васил Априлов. До Освобождението (1878 г.) в България няма нито едно средно учебно заведение, а за висши да не говорим. Основаната в края на 50-те години на XIX в. Болградска гимназия се намира доста далеч от българските земи и нейното влияние сред тях е слабо. Поради това по-заможните българи пращали своите деца да се учат в чужбина – не само в съседните държави – Гърция, Сърбия и Румъния, но и по-далеч – в Русия и Австрия (Dimitrov 1987).

От 20-те години на XIX в. на преден план излиза борбата за църковна независимост. Осообен размах тя получава през 40-те и 50-те години на XIX в., когато начело на нея застават Неофит Бозвели и Иларион Макариополски. Благодарение на своята енергичност, българите успяват да извоюват своята църковна свобода през 1870 г. с прокламирането на Българската екзархия (Nikov 1971; Markova 1976; Sabev 1972; Markova 1999).

През XIX в. получава своето развитие и борбата за извоюване на политическа свобода. До появата на Г. С. Раковски (1821–1867 г.) тя се води неорганизирано (хайдушки чети, няколко въстания във Видинско и Белоградчишко). На Г. С. Раковски принадлежи историческата заслуга, че пръв поставя основите на организираното българско националноосвободително движение (Трауков 1974). След неговата смърт борбата е подета от Любен Каравелов, Васил Левски и Христо Ботев. Върхна точка на революционната борба на българите е Априлското въстание от 1876 г.

Следва да се подчертае, че ако борбата за новобългарска просвета, църковна и политическа независимост се разгръща зигзагообразно, т.е. с успехи и неуспехи, паралелно с тези борби върви и един друг процес в стопанския живот, който, макар и бавно, се развива само във възходяща линия. И това се дължи единствено на усилията на самите българи, тъй като османската власт не полага никакви грижи в тази посока. В Европа парната

машина е известна още през XVIII в., а в българските земи първите железници (Цариград – гара Белово и Варна – Русе) се прокарват чак през втората половина на XIX в.

Малкоо привилегии, които поробителите дават на някои български селища, разположени в планинските проходи на Стара планина и Средна гора, имат своите благоприятни резултати. Селища като Копривщица, Панагюрище, Карлово, Сопот, Калофер, Сливен и Котел се превръщат в значителни стопански средища. Занаятите в тях се развиват сравнително бързо, тъй като за това благоприятстват обширните пазари на Османската империя. Особен подем се наблюдава в стопанското развитие на българските селища, разположени по поречието на р. Дунав – от Видин до Силистра. Сред тях особено изпъква гр. Русе, който неслучайно е превърнат и във вилаетски център (Izvestia na Narodnia muzeu – Ruse 1964, 14–49).

Особено важен фактор в живота на българите се оказва самата столица на Османската империя Цариград. В края на XVIII и началото на XIX в., поради върлуващите кърджалии в различните краища на българските земи, една немалка част от нашите сънародници напускат родните си места и се заселват в околностите на този град. Формират се цели български селища, чиито брой достига 31. Придвижването към столичния център продължава с нова сила и през 30-те години на XIX в. Това са главно български занаятчии, които се установяват в квартал Галата. Към 1850 г. техният брой достига 40 хил. души. Около друго средище в столицата – Балкапан хан, се групира също значителен брой българи, които се занимават главно с търговия. Главен център на техния църковен и културен живот става храмът „Свети Стефан“, построен през 1849 г. (Nachov 1925).

Скоро след това се откриват едно основно и едно класно българско училище. Цариград е от местата, където още през 1866 г. е основано и българско читалище. Две години по-късно е създадено и Българското благотелно братство „Просвещение“, а след още две години – и печатарското дружество „Промисление“. По същото време се откриват и голям брой търговски кантори, ханове, аптеки и пр.

И все пак, трябва дебело да се подчертае, че до Освобождението в българските земи липсва индустриално производство. Единствената фабрика, построена в Сливен от Добри Желязков (1835 г.), просъществува твърде кратко време (Zhekov 1929, 222–224).

В българското общество се заражда един тънък слой хора, т.нар. чорбаджии, които успяват да се замогнат повече или по-малко. Интересното в случая е, че вместо да станат начело на борбата за църковна и политическа свобода, те вършат точно обратното – превръщат се в крепители на османското господство. Някои от тези лица достигат и до високо обществено положение в империята. Сред тях е известният хаджи Иванчо Хаджипенчович от Русе, издигнал се до член на Държавния съвет на Империята в Цариград. А той е именно лицето, което от българска страна подписва смъртната присъда на Васил Левски (1873 г.) (Sharova 2007). Високи държавни постове поличават още Гаврил Кръстевич, наложил се като ерудиран специалист по правните науки, и други.

Немалка част и от висшето духовенство застава на туркофилски позиции. Най-ярък техен представител в това отношение е Григорий Доростоло-Червенски, който след избухването на Руско-турската война 1877–1878 г. подарява личния си файтон на османските власти във вилаетския център. Както чорбаджиите, така и висшето духовенство (с малки изключения) се обявяват против борбата на българския народ за извоюване на политическа свобода.

Вън от пределите на Османската империя се формират български центрове в съседните балкански държави – Сърбия (Белград, Нови Сад) и Румъния (Букурещ, Браила) и пр.

Три четвърти от XIX в. българите живеят в условията на чуждо владичество. Поради това и наличните природни дадености, за които се спомена по-горе, не оказват своето благотворно влияние, което имат в страните на Централна и Западна Европа. Главата пречка е именно Османската империя, която е много изостанала в стопанско и културно-просветно отношение. Западните велики сили ловко се възползват от това обстоятелство. За тях Империята е „болният човек“ в Европа и се стремят да я превърнат в суровинен придатък и място за пласиране на своите индустриални изделия. Това е и главната причина, поради която се застъпват за непокътнатостта на Империята и се противопоставят на борбите

на българите за църковна и политическа свобода. Позициите на западната дипломация проличават ярко по време на Посланическата конференция в Цариград от края на 1876 и началото на 1877 г. (Hristov 1968).

България получава своето Освобождение в резултат на успешната война на Русия срещу Империята (1877–1878 г.), поради което последната четвърт от XIX в. българите де факто живеят като свободен народ (де юре те продължават да са под сюзеренитета на Османската империя) до 1908 г. Възобновена е българската държава, която поема в своите ръце направлението на цялостния икономически и културен живот на страната. Разбира се, това става при крайно неблагоприятни условия, тъй като отново западните Велики сили чрез Берлинския договор (от 1878 г.) разпокъсват страната на няколко части, като в пределите на Княжеството остават само земите между р. Дунав и Стара планина, както и Софийска област. В същото време в самото Княжество начеват остри политически борби за надмощие между новопоявилите се партии на либералите и консерваторите. Към последните се присъединява и първият български княз Александър Батенберг. Макар и считан за руски поставленник (племенник е на съпругата на император Александър II), той се застъпва за ориентиране на външнополитическия курс на страната към Запада. Това особено ярко проличава при решаването на железопътния въпрос, когато вместо да се тръгне към изграждане на жп линията София – Русе, с тенденция за свързване с руските железници отвъд Румъния, се пристъпва към продължаване на жп линията Белово – Сръбската граница, откъдето жп мрежата да се свърже с тази на Австро-Унгария.

Важен момент в живота на следосвобожденска България се явява Съединението на Източна Румелия с Княжество България през 1885 г. След този акт територията на Княжеството почти се удвоява и това се отразява изключително благоприятно на по-нататъшното икономическо развитие на страната. Ярка илюстрация за настъпилата стопански подем е Пловдивското изложение от 1893 г., в което вземат участие изложители на изделия от голям брой селища от двете страни на Балкана. Пловдивското изложение показва, че за по-малко от 15 години България успява не само да достигне икономическото развитие на съседните държави, но и дори да ги надмине. Пристъпва се към строителство на първите фабрики, железопътни линии и пр.

Икономическият подем на свой ред дава своето благоприятно отражение и върху културния живот. Бързо нараства броят на новите училища. Появяват се и първите средни учебни заведения в София, Пловдив, Русе, Варна и пр. Полагат се основите и на висшето образование чрез Висшето училище в София (1886 г.), което през 1904 г. е преобразувано в университет.

България навлиза в XX в. като една от бързоразвиващите се страни в Европа. Този процес получава нов, още по-голям тласък през първото десетилетие на новия век. При все това до навечерието на избухването на Балканската война 1912–1913 г. тя продължава да бъде изостанала аграрна страна, в която три четвърти от националния ѝ доход идва от земеделския отрасъл. Въпреки появата на някои дребни индустриални предприятия, продължава господството на занаятчийското производство, макар редица от занаятите от времето на османското владичество да отпаднат. На тяхно място се появяват нови и т.н.

В заключение: природните дадености на България са съществен фактор. Тяхната роля обаче се обуславя от политическите условия.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Angelov D. 1948. Vizantiyski vliyania varhu Srednovekovna Bulgaria [Byzantine Influences on Medieval Bulgaria]. *Historical Review*, Sofia, part 4, s. 401–416; part 5, s. 587–601. (In Bulgarian).

Ангелов, Д. 1948. Византийски влияния върху Средновековна България. *Исторически преглед*, София, № 4, с. 401–416; № 5, с. 587–601.

Dimitrov A. 1987. Uchilishteto, progresat i natsionalnata revolyutsia. Bulgarskite uchilishta prez Vazrazhdaneto [The school progress and the national revolution. The Bulgarian schools during the Revival]. Sofia. (In Bulgarian).

Димитров, А. 1987. Училището, прогресът и националната революция. Българските училища през Възраждането. София.

Dimitrov Str. 1962. Za agrarnite otноshenia v Bulgaria prez XVIII v. [On agrarian relations in Bulgaria in the 18th century]. *Paisiy Hilendarski i negovata epoha* [Paisiy Hilendarski and his epoch], Sofia, s. 129–165. (In Bulgarian).

Димитров, Стр. 1962. За аграрните отношения в България през XVIII в. *Паисий Хилендарски и неговата епоха*. София, с. 129–165.

Genov Kr. 1962. „Ribniyat bukvar“ na Beron i „Eklogarat“ na Darvaris [Beron's Fish Primer and Darvaris's Eclogar]. *Narodna prosveta*, part 7, s. 64–74. (In Bulgarian).

Генов, Кр. 1962. „Рибният буквар“ на Берон и „Еклогарът“ на Дарварис. *Народна просвета*, № 7, с. 64–74.

Grabar A. 1938. Boyanskata tsarkva [The Boyana Church]. Sofia. (In Bulgarian).

Грабър, А. 1938. Боянската църква. София.

Hristov Hr. A. 1962. Paisiy Hilendarski i Balgarskoto vazrazhdane. [Paisii Hilendarski and the Bulgarian Revival]. *Paisiy Hilendarski i negovata epoha* [Paisii Hilendarski and his epoch]. Sofia, s. 13–69. (In Bulgarian).

Христов, Хр. А. 1962. Паисий Хилендарски и Българското възраждане. Паисий Хилендарски и неговата епоха. София, с. 13–69.

Hristov Hr. 1968. Osvozhdenieto na Bulgaria i politikata na zapadnite darzhavi 1876–1878 [The liberation of Bulgaria and the policy of the western countries 1876–1878]. Sofia. (In Bulgarian).

Христов, Хр. 1968. Освобождението на България и политиката на западните държави 1876–1878. София.

Kovachev M. 1967. Balgarskoto monashestvo v Aton. [Bulgarian monasticism in Mount Athos] Sofia. (In Bulgarian).

Ковачев, М. 1967. Българското монашество в Атон. София.

Markova Z. 1999. Balgarskata ekzarhia 1870–1879 [The Bulgarian Exarchate 1870–1879]. Sofia. (In Bulgarian).

Маркова, З. 1999. Българската екзархия 1870–1879. София.

Markova Z. 1976. Balgarskoto natsionalno tsarkovno dvizhenie do Krimskata vojna [The Bulgarian National Church Movement until the Crimean War] Sofia. (In Bulgarian).

Маркова, З. 1976. Българското национално църковно движение до Кримската война. София.

Mavrodinov N. 1943. Boyanskata tsarkva i neynite stenopisi [The Boyana Church and its Murals]. Sofia. (In Bulgarian).

Мавродинов, Н. 1943. Боянската църква и нейните стенописи. София.

Miyatev Kr. 1961 et al. Boyanskite stenopisi. [The Boyana murals]. Sofia. (In Bulgarian).

Миятев, Кр. 1961 и др. Боянските стенописи. София.

Mihaylov St. 1960. Boyanskata tsarkva – belezhit pametnik na srednovekovnoto balgarsko izkustvo [Boyana Church – a landmark monument of medieval Bulgarian art]. *Archeology*, Sofia, part 2, s. 1–13. (In Bulgarian).

Михайлов, Ст. 1960. Боянската църква – бележит паметник на средновековното българско изкуство. *Археология*, София, част 2, с. 1–13.

Mutafchieva V. et al. 1999. Kniga za Sofroniy Vrachanski [A book about Sophrony of Vratsa]. Sofia. (In Bulgarian).

Мутафчиева, В. и др. 1999. Книга за Софроний Врачански. София.

Nachov N. 1925. Tsarigrad kato kulturen tsentar na balgarite do 1877 [Constantinople as a cultural center of the Bulgarians until 1877]. Sofia. (In Bulgarian).

Начов, Н. 1925. Цариград като културен център на българите до 1877 г. София.

Nikov P. 1971. Vazrazhdane na balgarskia narod. Tsarkovno-natsionalni borbi i postizhenia [Revival of the Bulgarian people. Church-national struggles and achievements]. Sofia. 2nd ed. (In Bulgarian).

Ников, П. 1971. Възраждане на българския народ. Църковно-национални борби и постижения. 2. изд. София.

Petar Beron 1962. Izsledvania i materiali [Peter Beron. Research and materials]. Sofia. (In Bulgarian).

Петър Берон 1962. Изследвания и материали. София.

Sabev T. 1972. Uchredyavane i diotsez na Balgarskata ekzarhia do 1878 g. [Establishment and diocese of the Bulgarian Exarchate until 1878]. Sofia. (In Bulgarian).

Събев, Т. 1972. Учредяване и диоцез на Българската екзархия до 1878 г., София.

Sharova K. 2007. BRTsK i Protsetat sled Arabakonashkoto napadenie 1872–1873 [BRCC and the Trial after the Arabakon Attack of 1872–1873]. Sofia. (In Bulgarian).

Шарова, К. 2007. БРЦК и Процесът след Арабаконашкото нападение 1872–1873. София.

Siromahova Zh. et al. 1964. Ikonichesko razvite na Ruse prez Vazrazhdaneto [The economic development of Ruse during the Revival]. *Izvestia na Narodnia muzey – Ruse* [Bulletin of the National Museum – Ruse], s. 14–49. (In Bulgarian).

Сиромахова, Ж. и др. 1964. Икономическото развитие на Русе през Възраждането. *Известия на Народния музей – Русе*, с. 14–49.

Tarnovskata knizhovna shkola 1974–1985 [Tarnovo Literary School]. Sofia, vol. 1–4. (In Bulgarian).
Търновската книжовна школа. София, т. 1–4.

Traykov V. 1974. Georgi Stoykov Rakovski. Biografia [Georgi Stoykov Rakovski. Biography]. Sofia. (In Bulgarian).

Трайков, В. 1974. Георги Стойков Раковски. Биография. София.

Tsvetkova V. 1955. Turskiyat feodalizam i polozhenieto na balgarskite zemi do nachaloto na XIX v. [Turkish feudalism and the situation of the Bulgarian lands until the beginning of the XIX century]. *Historical Review*, Sofia, part 1, s. 59–86. (In Bulgarian).

Цветкова, В. 1955. Турският феодализъм и положението на българските земи до началото на XIX в. *Исторически преглед*, София, кн. 1, с. 59–86.

Zhekov P. 1929. „Parvata balgarska suknenata fabrika“ [“The First Bulgarian Cloth Factory”] *Yubileen sbornik na Balgarskoto narodno chitalishte „Zora“ v Sliven* [Jubilee collection of the Bulgarian National Chitalishte “Zora” in Sliven]. Sofia, s. 222–224. (In Bulgarian).

Жеков, П. 1929. „Първата българска сукнена фабрика“. *Юбилеен сборник на Българското народно читалище „Зора“ в Сливен*. София, с. 222–224.

Zlatarski V. N. 1900. Predgovor kam knjigata na yeroshimonyah Spiridon. [Preface to the book of hieroschimonach Spiridon] *Yeroshimonyah Spiridon. Istoria vo kratce o bolgarskom narode slovenskom* [Hieroschimonach Spiridon. A Short Story about the Bulgarian Slovenian People]. Sofia, s. 5–102. (In Bulgarian).

Златарски, В. Н. 1900. Предговор към книгата на йеросхимонах Спиридон. *Йеросхимонах Спиридон. История во кратце о болгарском народе словенском*. София, с. 5–102.

Дата на подаване на статията в редакцията – 15.09.2021 г.